

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

УДК 477-2:25

DOI: 10.17721/sophia.2021.17.1

О. І. Завалій, здобувач
Інститут філософії імені Г. С. Сковороди, Київ, Україна
ORCID: 0000-0003-3434-797X
e-mail: zavke@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУКЦІЇ НЕБЕЛІВСЬКОГО ХРАМУ: МОНУМЕНТАЛЬНІ ЕЛЕМЕНТИ, УСТРІЙ ТА ЇХНІЙ РИТУАЛЬНО-РЕЛІГІЙНИЙ СЕНС

Увагу зосереджено на культовій споруді енеолітичного світу, яку відкрили у 2012 р. біля с. Небелівка Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл. На сьогодні це визнаний Храм трипільської цивілізації. За результатами розкопок відновлено головні особливості конструкції та планування споруди. У ході дослідження було проаналізовано, що підготовка, технологія та послідовність побудови сакральної споруди могло мати особливий космогонічний статус. Також визначено, що конструкція мала археоастрономічну інтерпретацію. Особливості конструкції Небелівського Храму проявили його ритуальні можливості, а внутрішній устрій ритуального залу, імовірно, був підлаштований під функціонування головного храмового символу.

Виокремлено такі головні особливості конструкції та планування споруди: 1. Зовнішній двір. 2. Святилище перед входом в ритуальний зал. 3. Головний ритуальний зал з круговим балконом по периметру другого поверху. Виявлено, що головний ритуальний зал Храму мав конструкцію з частково відкритим дахом чи конструкцію, яка забезпечувала відкривання частини даху під час проведення ритуалів. Однією з головних особливостей конструкції Храму також стає "сонячний коридор" зі східного боку споруди, який забезпечує світловий прохід сонячної енергії в дні річних рівнодень. Весь ансамбль споруди доповнюється символічним зображенням бичачих рогів, що є характерним елементом конструкції Трипільських Храмів.

Зазначається, що головні особливості конструкції Небелівського Храму повторюються в зображальному мистецтві Кукутень-Трипільської групи.

Головною метою було осмислити проблеми походження та сакрального призначення Небелівського Храму, дослідити такі фактори, як місце, розташування та конструкція споруди. З цим Трипільська святина набуває значення пам'ятки національного здобутку та виходить на арену світової культури під символом космологічної релігії (за В. М. Топоровим).

Уперше в релігієзнавчій думці висвітлюються особливості конструкції Небелівського Храму трипільської цивілізації. Також уперше розкриваються ключові питання, пов'язані з храмовою ритуальною практикою трипільського етносу.

Ключові слова: Храм, святилище, храмобудування, Небелівський Храм, енеоліт, трипільська цивілізація, релігія трипільців.

Постановка проблеми. Культові споруди трипільців останнім часом привертають увагу людей у всьому світі. Для українців вони є винятково значущими через те, що трипільці, по суті, є нашими далекими предками, а їх духовний світ спадщиною всієї Європейської цивілізації.

Трипільський Храм являє собою монументальну культову споруду, призначену для церемоніальних і духовних заходів, яка містить у собі певні релігійні символи, які відображають відповідні сакральні смисли, концепти. Простір в Храмі та його конструкція представляють собою надзвичайно важливу інформацію для відтворення ритуалів. Ураховуючи його положення на місцевості, розміри, поверховість, устрій тощо, Храм виявляє свої можливості і концепти для священнодій. До того ж саме це може бути маркером релігійних уявлень. З огляду на важливість Храмів у житті будь якого суспільства, ми ставимо перед собою завдання дослідити особливості конструкції відкритого храмового комплексу поблизу українського села Небелівка.

Виклад основного матеріалу. Небелівський Храм являє собою велику трьохкомпонентну споруду (разом 1200 м²), розмішену на найвищій точці плато поселення. Таке розміщення забезпечувало помітність з відстані в кілька кілометрів. "Мегаструктура" розміщувалася на майдані 90х60 м. (5400 м²). Доступ до майдану забезпечувався як з-поза меж, так і з середини поселення. Археологи зробили висновок, що споруду було зведено таким чином, що вона визначала планування на цій ділянці [1, с. 312]. Відносна ізоляваність на місцевості, імовірно, додатково сакралізувала структуру.

У зведенні Храму було використано різноманітні будівельні розчини, приготовані на основі різних сортів глини з додавання певних домішок. Підлога, перекрит-

тя, стіни обмазувалися глиною. Глиняна суміш для обмазування готувалася із трьох різних видів глини, відомих на Небелівському ландшафті [15, с. 284]. Відразу варто зазначити, що під час зведення головних та допоміжних елементів Храму в глину додавали різні домішки, що свідчать про певні обрядові дії під час приготування будівельних розчинів. У глиняну суміш для обмазки головних конструкцій трипільці додавали: фрагменти кераміки, фрагменти посуду, фрагменти кісток тварин, камінці, кремій, пісок, дерево, солома. На глині знайшлися відбитки диких й домашніх рослин, листя дерев, інша невідомої зеленої маси. Як зазначив археолог, першовідкривач Трипільських Храмів М. Відейко: "Все, що є в Природі навколо, було використано під час будівництва Храму [в обмазці] як частинка. Коли ми розкопуємо звичайні будинки, там у глину додавали тільки полу. Там ніколи не додавали дикоростучі рослини. Я вже зіткнувся з тим, що два рази копаємо Храм, і два рази знаходимо в обмазці Храму дикоростучі рослини [...] Додавати в обмазку весь цей гербарій – це якась суцільна магія" (<https://www.youtube.com/watch?v=4VBbEJwbng>), – констатує М. Відейко. Вірогідно, у такому стані речей ми маємо справу з особливістю конструкції Трипільського Храму, який ідейно мав відображати й включати в себе трипільський Всесвіт, споруду, освячену рослинно-природним навколишнім світом. Він, імовірно, розумівся "Храмом Всесвіту" (сакральною копією довколишнього світу), бо всі елементи навколишнього середовища були залучені як компоненти його конструкції. Найпевніше воду, яку додавали для приготування обмазки Храму та глиняних сумішей, також вважали священною. Вона, судячи з логіки розміщення Храму, бралася з прилеглої річки й асоціюва-

лась з первинними Водами – структурою, яка становить основу всякого сотворення (за космогонічними міфами народів). На антропологічному рівні водної космогонії існують вірування, які стверджують, що людство зародилося в Водах (за М. Епіаде).

Ми припускаємо, що матеріал, з якого було виготовлено елементи Храму, технологія виготовлення та послідовність (підготовка місця під забудову, ліплення, обпалення тощо) могли мати в міфо-ритуальній сфері архаїчного трипільського суспільства особливий космогонічний статус. Відповідно, міф про творення світу, предметів та людей в обряді побудови Храму міг отожнюватись та містити в собі:

- введення часових показників: творення світу як і творення Храму було регламентовано часом (як приклад від весняного рівнодення до осіннього);
- введення просторових показників: прив'язаність до небесних світил головних конструктивних елементів (як приклад до міфологічного Тельця);
- магія перетворення природних матеріалів в якісно нову субстанцію;
- оживлення сакрального простору за допомогою фарбування та орнаментування сюжетами міфів, які були сформовані в громаді.

У глиняній обмазці Храму знайдено єдину невелику антропоморфну жіночу статуетку в усьому просторі споруди. Статуетка розміщувалась біля підлоги найбільшого (центрального) залу. Під час закладання храму її було зруйновано, після чого залишилась тільки верхня її частина. Статуетки знайшлися й навколо Храму. Усю знайдену антропоморфну пластику не вдалося поєднати хоча би в один виріб, що може означати ритуальну руйнацію та розрізненість різних наборів статуеток. Їх навмисне знищення та мурування однієї з них в конструкцію священної споруди дозволяє припустити, що вони несли в собі якесь сакральне значення. Цікаво, що на трипільському поселенні Небелівка в ритуальних ямах знайдено також окремі фрагменти статуеток. Вони мають плямисту поверхню, що може пояснюватися їх участю у ритуалах із застосуванням вогню [5, с. 29]. Крім того, подібні артефакти очевидного релігійного характеру також було знайдено в багатьох домашніх будинках Кукутені-Трипілля. Усе це може означати, що руйнування керамічних образів відіграло важливу ритуальну роль у релігійному житті трипільського етносу від домашнього простору до простору Храму. Як ми помітили, у житті трипільців суттєву роль відігравали уявлення про нищення старого світу з побудовою нового: ритуали спалення поселень, ритуали, пов'язані з руйнацією сакральних предметів, спалення святилищ та Храмів. Загалом руйнація для архаїчних суспільств означає, що інші люди не зможуть використовувати їхні надбання, а людину, яка позбувається старого, очікує нове. Обряд зламаного антропоморфної жіночої статуетки під час закладання Небелівського Храму міг би означати одночасно руйнацію старого світу, розрив відносин з ним (можливо, символу минувшини – матріархату та релігії Богині Матері або ж культу тотеми) із залученням його частини в основу нової структури, тобто в релігійний комплекс уявлень, пов'язаних із "Новим Храмом". Це цілком логічно збігається із загальним тлом знахідок з обмурівки Храму: тут і тваринно-рослинний світ, і земні копалини, і, певно, попередній духовний світ, який минув, але ввійшов в структуру нового. В українському фольклорі збереглися залишки міфологічних уявлень про виникнення нового життя з мертвого тіла, які походять від ритуалу жертвопринесення [8, с. 16]. Також ми маємо навести дані про численні форми жертвопринесень під час будівництва, які загалом є нічим іншим, як

імітацією, часто символічною, першого жертвопринесення, яке дає народження Світу [11]. Тут також варто пригадати космогонічні світові міфи про гігантів, із частин яких зароджується Всесвіт (Пуруша – індійська міфологія, Пан Ку – китайська, Імір – германо-скандинавська). В античній традиції ідея про співвіднесення окремих частин людського тіла і їхніх функцій з архітектонікою Всесвіту, передусім із сімома небесними сферами, можна зустріти вже у Птолемея [2, с. 78]. Акцентування того, що статуетка в обмазці Трипільського Храму була єдина на всю площу релігійної споруди в 1200 м² у будь-якому разі підкреслює її індивідуальність і значущість.

За результатами розкопок відновлено головні особливості конструкції та планування споруди. Планування й архітектура комплексу відповідає наявним уявленням про навколишній світ і уподібнюється моделі Всесвіту. Відчутно, що архітектура Трипільського Храму була наперед спланована і має всі необхідні елементи для фіксації астрономічних процесів видимого світу. Ландшафтні умови було підібрано відповідно до цього. Таке місце слугувало таким собі "візором" на місцевості. Архітектурні деталі Храму були начебто націлені на це місце в просторі, фіксуючи відповідні просторові і часові вирази. До цих основних принципів було притягнуто й інші деталі споруди (символічні речі, інтер'єр, колористика тощо).

Можна відновити головні особливості конструкції та планування споруди. Загалом Храм поділено на три основні частини: 1. Зовнішній двір. 2. Святилище перед входом в ритуальний зал. 3. Ритуальний зал з круговим балконом по периметру другого поверху. Отримані дані дозволяють реконструювати балкон на рівні другого поверху ритуального залу, який примикав до споруди із західної частини будівлі і був продовженням кругового балкона центрального ритуального залу (<https://www.youtube.com/watch?v=7ViHvcgNYBY>). Ураховуючи, що Храм в давніх суспільствах був відображенням світобудови, можемо припустити: поділ Трипільського Храму на три основні частини символізував частини світобудови. Зовнішній двір із прилеглою до нього річкою – зовнішній світ людей з первинними Водами; святилище перед входом в ритуальний зал символізувало невидимий аспект світу, Землю, темне приміщення під дахом, а ритуальний зал із частково відкритим дахом – найпотаємніше святе місце, що служило символічним відображенням видимих небес з їх джерелом світла та Космічної енергії. Зростання ступіню святості починалася із зовнішнього двору і продовжувалася аж до найбільш священного місця – центрального ритуального залу. Священна конструкція світоустрою відображає трьохскладову структуру Земного Храму, де Небеса представлені як святая святих, Земля (підземне царство) відповідає святилищу перед входом у ритуальний зал, а храмовий двір – мирському життю з "водами життя", тобто прилеглою річкою. Перехід від звуженого та затемненого простору Храму (святилища) до великого та розмірами та світлого центрального залу формувало штучну перспективу, що мало на меті не тільки посилити враження грандіозності споруди, а й створити ілюзію недосяжності Бога / Космічного порядку (у трипільському світогляді). Усе це підсилювалось засобами образотворчого мистецтва та інтер'єрним наповненням, що необхідно розглянути в окремій роботі. Подібна концепція Світового Храму, у якій світоустрій пов'язаний з храмовим культом, перегукується з древнім уявленням про світ, відомим в міфології народів Месопотамії [16, с. 163–186]. Зокрема, усі основні Месопотамські Храми були розділені на три приміщення, розташовані одне за одним: "хол", присі-

нок целли і сама целла (святая святых). У целлі була статуя Божества, якій був присвячений Храм [6, с. 154]. У Дунайському регіоні енеолітичного періоду перші Храми спочатку були з одним приміщенням (Святилище), а згодом розширились у два (Святилище та Храм). Така еволюція може бути пов'язана з необхідністю відокремлення приміщень під різні ритуали, які там проходили. Деякі ритуали були публічні, тоді як інші могли бути секретними (ініціації); одні відбувалися тільки всередині, інші – зовні. У деяких випадках тільки священики або жреці практикували або контролювали ритуали, в інших їх могли проводити профани [17, с. 121]. Така організаційна структура могла бути й в Небелівському Храмі, ураховуючи той факт, що енеолітичний Дунайський регіон входив в ойкумену Кукутен-Трипільської спільноти.

Однією з головних особливостей конструкції Храму стало його астрономічне призначення, що вимагало його відповідного улаштування. Наприклад, у споруді забезпечувався "сонячний коридор" під час річних рівнодень по всій осі споруди схід – захід. Про це зазначив ще в 2015 р. археолог М. Відейко під час своєї лекції "Археoaстрономія в Україні: археологічні факти" (<https://www.youtube.com/watch?v=7BiHvcrNYBY>). Розуміння цього релігійно-функціонального призначення споруди пояснює феномен розриву радіальних вулиць поселення саме по повздовжній світовій осі "схід – захід" з орієнтацією на Храм. Це досить добре досліджується з оприлюднених геомагнітних знімків на місцевості [12, с. 137, 153]. Така особливість планування прилеглої території до храмового комплексу забезпечувала спостереження за річними астрономічними явищами.

Важливою для нас особливістю храмового простору став віднайдений археологами західний балкон на рівні другого поверху. Там же було знайдено сліди побутового опалювального пристрою. Ця прибудована кімната до західної частини Храму могла бути єдиним місцем де постійно хтось проживав (<https://www.youtube.com/watch?v=4VBbEJwbng>). Це могли бути спостерігачі за храмовим комплексом чи люди, пов'язані з високим духовним становищем у колективі. Західний балкон Храму міг бути також місцем, що фіксує точку зникнення сонячного диска за горизонтом, формуючи цим сакральну вісь Схід – Захід, стосовно якої й центрувалася вся забудова. Крім спостережень за рухом сонця, могли проводитись спостереження за зоряним небом та Місяцем. Сузір'я Тельця, на яке орієнтувалися трипільці в міфо-релігійних уявленнях, сходило саме над східним горизонтом після весняного рівнодення і за пів року зникало в західній частині горизонту в час осіннього рівнодення. Така небесна процесія нічного та денного неба була головною умовою формування священної лінії від сходу сонця й зоряного Тельця до їх зникнення в західній частині світу.

Західний балкон храмового комплексу додатково поєднаний за рівнем другого поверху з головним ритуальним залом. Це має особливо цікавий вигляд у можливій організації ритуальної храмової процесії за принципом кола. Ураховуючи ту обставину, що сфера небесної кругової повторюваності в трипільському житті реалізовувалась від побудови поселень до знаків на ритуальному посуді, рух людей під час священної міг повторювати цикл Космічного обертання. Крім світоглядних уявлень, до цього підштовхують і суто технічні потреби споруди. Річ у тім, що Храм за своїми технічними показниками міг умістити не більше ніж 10 % від вірогідної кількості мешканців поселення [1, с. 333]. Оскільки в цілісному підході соціальна структура великого трипільського об'єднання була більше гетерархічна, ніж ієрархічна за своєю природою [15, с. 537], то

немає логіки в тому, щоб 90 % поселення Небелівки було відрізано від справляння релігійних обрядів і церемоній в просторі Храму. Отже, за детального розгляду технічних можливостей енеолітичної споруди було з'ясовано, що кожен мешканець поселення міг потрапити в храмовий комплекс під час священної міг за умови, що рух в Храм на рівні балкона другого поверху був організований по колу, що структурувало певний вид процесії. Водночас частина населення, яка відповідала за духовну функцію суспільства на рівні першого поверху, у найбільш священній часині Храму, імовірно, організувала та проводила ритуальні дії. Відправним пунктом процесії міг бути лівий вхід зі східної частини Храму, з переходом на другий поверх балкона головного ритуального залу ліворуч, потім через західний балкон Храму, процесія могла продовжуватись по балкону ритуального залу праворуч, закінчуючись спуском на перший поверх й виходом у храмовий двір комплексу з правих дверей Храму. Можна думати, що метою встановленого сакрального маршруту було повторення космічного руху "посолонь" на честь відродження року, сезону, природи – словом, найбільших урочистостей. Загалом такий маршрут процесії являє собою певний символ, що концентрує смисл ритуалу. Зокрема, культовий комплекс, який поєднує три сфери, три рівні буття (світ людей, Землю, Небо), у священній процесії міг асоціюватися з переходом з одного духовного рівня в інший. Розрив між мирським і сакральним світом починався з храмового двору, через який треба було потрапити вже в сам священний простір. Дугоподібні пороги, виявлені археологами під час розкопок, певно, означали перехід, розрив зв'язку. Це також бар'єр, межа, яка розділяє і протиставляє два світи – профанний та сакральний (за М. Еліаде). З іншого боку, це те, де два світи взаємодіють між собою і переходять один в одного. Поріг і двері безпосередньо і конкретно вказують на перехід в просторі; і саме в цьому їхнє важливе релігійне значення, тому що разом вони є символами та засобами переходу [11]. Глиняні пороги були обведені складними геометричними і орнаментальними візерунками. Вони служили для захисту приміщення від проникнення в них "злих духів" [14, с. 70]. За опублікованими в Британії (Оксфорд) матеріалами дослідження "Трипільські гіганти-поселення в Україні: становлення, розвиток та занепад" колектив науковців схильний вважати, що пороги (входи) до будинків трипільців варто вважати деталями інтер'єру із сакральними значеннями [18, с. 197–198]. Їх виготовляли з глини, у яку додавали елементи з виробництва зерна (полову), а поверхню покривали тонким вивірнювальним шаром глини без домішок, після чого поріг фарбувалися в червоний колір. Такий предмет побуту необхідно вважати сакральним. Він формував межу між життєвим простором і зовнішнім світом [18, с. 198]. Перехід від храмового двору в простір закритого приміщення святилища (земного символу) міг додатково забезпечуватись відповідними ритуалами, бо саме в цьому просторі знайдено чотири храмові вітари Небелівської "магаструктури" (робочий термін археологів). За допомогою обряду з використанням священного вогню людина остаточно могла реалізувати "перехід" від звичайного плину часу до часу священного. Звідси вели сходи на другий поверх балкона ритуального залу, за допомогою чого реалізовувався символічний перехід з одного космічного району в інший, з Землі на Небо, де вже мало бути храмове вираження чистого й священного Космосу, відкритого простору. Такий світло-вогняний ритуальний зал, судячи з ностальгічної подоби більш пізніх храмових будов (див. Храм Пантеон, каплиця Гробу Господнього – "Кувуклія", слов'янські

Храми за свідченнями Саксона Граматика [9, с. 97–98], деякі святилища язичницької доби [7, с. 125], усі християнські церкви з купольним зображенням неба та зорь), мали вигляд "отвору", зв'язку з небесною сферою, за допомогою якого й був можливим релігійний перехід. Іншими словами, людина в традиційних суспільствах могла жити тільки в просторі, "відкритому" вгору, де символічно забезпечувався розділ рівнів і де зв'язок з іншим світом, світом "Всевишнім", був можливим завдяки обрядам (за М. Еліаде). Трипільський Храм, мабуть, вважався "відкритим шляхом" вгору, за допомогою якого і відбувається спілкування із сакральними сферами. Після зв'язку з "Вищим Небом" у храмовому просторі людина поверталась з релігійного світу у світ свого буття, спускалась на землю (як в переносному, так і в буквальному значенні), завершуючи круговий обхід ритуального залу й виходячи у храмовий двір. Тут можна відчутися метафізику початку і кінця, взаємозв'язку людини та Природи, у яких Храм є точкою дотику зі Всесвітом. Загалом маршрут руху процесії являє собою графічне зображення кола, утворюючи один із головних трипільських символічних знаків. Ці символи, уже через їх належність до енеолітичної епохи, не могли мати виключно довільний характер: вони були пов'язані з проблемами Світу-Космосу, з його народженням, існуванням, відродженням, які чергувались циклічно у великому колі буття, залучаючи у свій ритм і життя людини. Імовірно, нинішні різдвяні обходи колядників, хороводи, танці по колу, які так популярні в Україні, – це спадщина древніх обрядів, а ходіння по колу навколо церкви під час пасхальних священнодій є притягненням до релігійного контексту стародавнього сакралізованого кола.

Сакральні архаїчні маршрути, розглянуті вище, мають свої аналоги у святилищах Чатал-Гьоюк (південна Анатолія). Їх досліджував шумеролог А. Г. Кифішин [4, с. 507–524].

За використання ідеї кругового ритуального руху в просторі великого залу храмового комплексу сама по собі притягується концепція щодо такого руху навколо якогось центру або ж символу. Особливості конструкції Храму влаштовані саме таким чином, що центр залу був звільнений від конструкцій та стаціонарного інтер'єрного наповнення. У цьому умовному центрі було знайдено заглиблення в землі – яму із залишками червоної фарби [1, с. 326], що стало приводом для дискусій про головний символ Храму, можливо, рослинний, який залишався самим собою, але водночас входив і в знакову систему трипільців. До того ж він мав визначати модель світу в міфологічних традиціях енеолітичного світу. Це вимагає додаткових досліджень та окремої статті, присвяченій інтер'єрному наповненню Небелівського Храму.

Одним із головних і стабільних елементів конструкції Трипільського Храму необхідно визнати символічне зображення бичачих рогів, які умовно підносились до священного Неба. Вони обрамляли фасади Храму зі сходу та заходу. Подібні "Роги" завжди присутні на керамічних копіях сакральних споруд, які відображають загальний вигляд конструкції. "Роги" переохречуються на верхівці споруди й утворюють своєрідний композиційний акцент. Дослідники трипільської культури вважають цей елемент прикрасою, що, вочевидь, має символічне значення [10, с. 6]. Серед дослідників майже не виникає сумнівів, що такий обов'язковий елемент керамічних копій фіксує реальний елемент храмовування [14, с. 6]. Глиняні архітектурні моделі мають важливе значення в реконструкції храмових "рогів" ще й тому, що будівельним матеріалом для їх виконання було дерево, яке не є археологічним матеріалом в трипільських дослідженнях. До того ж дерево відразу гинуло в циклі-

чному ритуалі спалення, не залишаючи ніяких шансів на своє збереження. А такі ритуальні предмети, як керамічні копії Храмів, є гарними ретрансляторами головних концептів сакрального будівництва, адже відомо, що подібні ритуальні речі зберігають усталені традиції й створюються за світоглядними канонами. З деяких деталізованих керамічних моделей можна дослідити, що "Роги" створювались за рахунок двох дерев'яних перехрещених елементів, які кріпилися один до одного в руб, а до фасаду Храму – дерев'яним кругляком, який поздовжньо проходив по головному каркасу споруди та врізався в елементи дерев'яних "рогів". Така конструкція добре досліджується з деталізованих керамічних моделей Храмів з колекції старожитностей музею ПЛАТАР [19, с. 30, 41, 94], і проявляє енеолітичну технологію безцвяхового кріплення. Тут же можна побачити різьблення по дереву, яке трипільці використовували для оформлення конструктивних елементів, зокрема й "рогів".

На поселенні Небелівка знайдено верхній фрагмент моделі керамічного Храму зі збереженим букранієм, чого більш ніж достатньо для фіксації відповідної зображальної традиції Храму на поселенні. Завдяки цьому археологи змогли графічно реконструювати фасад Небелівського Храму й оприлюднити його в фахових виданнях [5, с. 24; 1, с. 331]. Тут своє почесне місце посіли піднесені "Небесні Роги" над храмовою спорудою.

Генезу храмових "Рогів" необхідно шукати знову-таки в подібностях між Космосом і його земною подобою – земним Храмом. Річ у тім, що приблизно 6000 років тому почалася зодіакальна "епоха Тільця" – цей час саме збігся з розквітом та становленням трипільської культури. Вище ми вже наводили дані, що трипільці у своїх міфо-релігійних уявленнях орієнтувалися саме на сузір'я Бика-Тільця. Орієнтація ця була не довільної форми, а залежала від намагання архаїчного суспільства відтворити моделі небесного порядку у своєму земному житті. Імовірно, духовна верства трипільців помітила, що разом з настанням весняного рівнодення в тій же частині світового простору й в тій же частині горизонту після сходу Сонця з настанням ночі з'являлося сузір'я "Тельця", яке було невидиме рівно пів року до цього. Тут немовби сам "Телець" на своїх рогах приносив людям сонце нового року та весняного розквіту. Разом із проходженням піврічного циклу й настанням осіннього рівнодення "Телець" зникав у західній частині світу, тим фіксуючи й формуючи сакральну світову вісь схід – захід та символ "Бика", який ділив рік навпіл. Ну як тут не згадати широко крокуючого бика Рігведи, який за два кроки проходить Всесвіт (очевидні відголоси річного кола). В астрономічній науці такий хід називається "прецесія". Дерев'яні роги трипільського Храму, так само як і керамічні моделі Храмів з бичачими букраніями, слід трактувати як символи прецесії рівнодень в Космічній релігії трипільців. Розташування рогів Храму зі східної та західної частин світу (за віссю схід – захід) чітко фіксують таку концепцію. Варто додати, що жодна закрита модель трипільського Храму не має відхилень від зображального канону за взірцем: центральний вхід, над яким роги Тельця й по цій же осі з іншого боку Храму такий самий символічний вияв. Іншими словами, центральний вхід в Храм завжди збігався з символом Тельця. І як уже доведено з розкопок Небелівського Храму, що центральний вхід зорієнтувався на схід сонця, на рівнодення, а значить, і на появу "Зоряного Тельця". Звідси проглядається й певна релігійна ідея: архітектурна конструкція Храму є видимим посланням з небес, є законом самої Природи, підкоряючись яким, людина на землі робить копію Небесного Храму, тим створюючи умови для спілкування з Богом / Космічним порядком (у світогляді трипільців). З цієї онтологічної

специфіки все більше стає очевидним подібність трипільського Храму до Космосу, його священної проекції з неба на землю.

Визначення того, що в споруді Трипільського Храму з його східної частини конструктивно був організований "світловий прохід" для фіксації річних рівнодень, може підказувати нам таке: якщо точка весняного рівнодення збігається з появою на нічному горизонті "зоряного Бика-Тельця", тоді храмова споруда могла фіксувати у "світловому проході" й нічну святість сходження могутнього "крокуючого Бика" (за Рігведою). На цю думку нас наштотували останні оприлюднені дослідження сакральних споруд мінойської цивілізації (3000–1000 роки до н. е.). Досліджуючи мінойську археологічну спадщину з положень археоастрономічної науки та за допомогою комп'ютерних технологій, науковці визначили впливи астрономічних знань на культурне життя, релігію, політику, зовнішні відносини, мистецтво та науку мінойців. Відсутність мінойських письмових свідчень не стала перешкодою для дослідження та визначення цих свідчень. Особливістю храмових мінойських будов стало їх розміщення на підвищеннях (для ймовірного спостереження за астрономічними процесами) біля моря, а внутрішнє наповнення не передбачало будь-яких скульптур чи образів Богів. У палацовому святилищі в Кноссі, у його центральній частині досліджено коридорний "світловий прохід", який закінчувався алебастровою чашею, вмурованою в підлогу. Чаша була розміщена так, що під час сходу сонця, вранці на рівнодення, через двері Храму промені потрапляли на неї. Вода, якою, очевидно, наповнювали ритуальну чашу, ставала оптичним пристроєм для освітлення простору приміщення. Цей календарний регулятор, мабуть, був найсвятішим приміщенням на Мінойському Криті (<http://minoanastronomy.mikrob.com/>). Показово, що з розглядом храмових споруд мінойської цивілізації проявляються явні аналогії з Трипільським Храмом (підвищення на місцевості, близькість до води, відсутність будь-яких рукотворних образів у внутрішньому просторі, організація "світлового проходу" з орієнтацією на рівнодення). Але для нас є надзвичайно важливим те, що в мінойському святилищі досліджено релігійну залежність від сузір'я Оріон, яке сходило навпроти святилища в добу бронзового віку під час осіннього рівнодення (це ж було їхньою точкою Нового Року). Його найяскравіша зірка Бетельгейзе з'являлася вночі посеред дверного отвору Центрального палацового святилища. Завдяки цьому головним символом мінойської цивілізації стала подвійна сокира, яка копіювала сузір'я Оріону. У церемональному приміщенні святилища, на південній стіні був вигравіюваний символ сокири, а тінь під час сходу сонця на рівнодення торкається її верхньої точки. Це робить імовірним те, що святилище було не тільки присвячене регулюванню календарного циклу, але й було важливим для святкування певного аспекту мінойської релігії пов'язаної з сузір'ям Оріону (<http://minoanastronomy.mikrob.com/>).

За нашими припущеннями, багато чого з космології мінойської цивілізації притаманне було й для світогляду давніх трипільців. Висунута гіпотеза, що "світловий прохід" в просторі Трипільського Храму, крім спостережень за річними рівноденнями, міг слугувати ще й візором для спостережень за сузір'ям Тельця в нічний проміжок часу, може додатково підкріплюватись із фундаментальних досліджень традицій та релігії мінойців.

За останніми дослідженнями "Храмових комплексів" трипільської цивілізації, існувала традиція в храмовому будівництві повністю перекритих та частково перекритих сакральних споруд. Це детально розглянуто у статті О. Завалія "Храмові комплекси" в релігійному житті трипільської спільноти" [3, с. 64–88]. Небелівський Храм

в археологічних та релігієзнавчих дослідженнях вважається структурою з частково відкритим дахом чи конструкцією, яка забезпечувала відкривання частини даху під час проведення ритуалів [3, с. 79], хоча відомі й версії археологів, які стоять на конструкції Храму з повністю перекритим аркоподібним дахом [5, с. 25].

Частково відкритий ритуальний зал, який ми досліджуємо в Небелівському Храмі, має цілу низку ідеологічних наслідків. Як зазначав на своїх лекціях український філософ Кримський Сергій Борисович, людське тіло – це біокультурне явище і воно включає таке поняття, як зовнішнє і внутрішнє тіло. Спеціальні дослідження показують: якщо людину закрити в темній печері, і вона не зможе проєктувати своє тіло на зовнішнє середовище, у неї складається враження, що вона вмерла. Є така людська необхідність проєктувати своє тіло у відкритий простір. З погляду стародавніх суспільств та релігійної людини як одиниці цього суспільства, була потреба жити у відкритому Космосі, брати участь у його святості. Зв'язок з небом був необхідний для спілкування з вищими силами й передбачав участь в святості довколишнього Космосу. Мабуть, сакральні суспільства у своєму релігійному досвіді шукали можливість розташуватися в просторі з "відкритим верхом", щоб поєднатися із сакральним світом. Відкритий до гори шлях виражає піднесення, абсолютну свободу, валентність Космосу. Але для влаштування цього зв'язку людина повинна створити/відшукати певний "центр", те місце, звідки вона могла б спілкуватися з Богами чи Богом. Священний простір передбачає деяку ієрофанію, деяке вторгнення святості, у результаті чого з навколишнього природного простору виокремлюється територія, яка якісно відрізняється від життєвого світу.

У храмовій конструкції з можливостями відкритого верху ми також убачаємо додаткову сакралізацію літнього сонцестояння. Річ у тому, що в цей день року Сонце підіймалося над Храмом у своїй найвищій точці [азимут Сонця у цей день дорівнює 90°]. Сонячне світло в цей день падало "перпендикулярно з Неба" через відкритий отвір в покрівлі [небесні ворота] сакрального комплексу. Таке дійство в затемненому храмовому просторі, певно, було схоже на сходження небесної сили, боже провидіння, світло віри, яке походить від найвищих природних чеснот. Крім того, стовп світла під кутом 90° у храмовому просторі міг сприйматись видимим підтвердженням точки Центру Світу чи Пупа Землі, яку зазичай в індоєвропейській міфології називали "Світовим Деревом" чи "Деревом Життя".

Логіку відкритого до неба ритуального залу Небелівського Храму можна додатково обґрунтувати, виходячи з того, що в приміщенні під час священної розпалювалися вівтарі вогню. Судячи з їх значних розмірів (від 5 метрів в діаметрі – найбільший, до 1,5 метрів – найменший), дійство передбачало використання значної кількості палива, від якого утворювалися димові гази в процесі горіння. Не може бути, щоб трипільці не передбачили технологію відводу продуктів горіння. Імовірно, частково відкритий дах ритуального залу Небелівського Храму, крім забезпечення світоглядно-духовної функції, забезпечував ще й суто технічні потреби: додаткове освітлення, як в день, так і вночі; відвід димових газів; забезпечення свіжого повітря при скупченні великої кількості людей тощо.

Наприкінці Детального розгляду конструктивних особливостей Небелівського Храму варто зазначити, що в Кукутень-Трипільському світоглядному комплексі існує збережена керамічна модель Храму, яка відповідає головним концептам розглянутої сакральної споруди. На румунській території було виявлено двоповерхову модель Храму з бічними округленими отворами ("сонячні коридори") за ймовірними сторонами світу та

округлим отвором у покрівлі [13, с. 66]. Отже, головні особливості конструкції Небелівського Храму додатково підкріплюються зображальною традицією стародавніх землеробів.

Висновок. Особливості конструкції представленої сакральної споруди трипільців можна розглядати як символічне злиття всіх елементів, які становили пейзаж Трипілья – глина, солома, дерево, вода, земля, вогонь. Усі природні елементи, які творять і визначають життя, присутні в трипільському Храмі. Спорудження Храму, імовірно, також обмежувалось часом природної сезонності, а послідовність – уявленнями про творення світу.

Відновлюються такі головні особливості конструкції та планування сакральної споруди: зовнішній двір; святилище перед входом у ритуальний зал; ритуальний зал із круговим балконом по периметру другого поверху та частково відкритим дахом. Досліджується балкон на рівні другого поверху ритуального залу та прилеглий балкон із західного боку споруди. Сам же головний ритуальний зал Небелівського Храму влаштований таким чином, щоб підкреслити глибину композиційного центру та виокремити його домінанту. Така особливість могла служити для підсилення головного храмового символу, який, певно, був рослинного походження. Також однією з головних особливостей Храму стало його влаштування по осі схід – захід з організацією "сонячного коридору", який "спрацьовував" під час річних сонячних рівнодень.

Особливості конструкції та устрій Трипільського Храму вказують на те, що енеолітичний землеробський етнос володів знаннями та вмінням відшукувати у просторі умовний центр (пуп землі, mundus, світову вісь тощо), з якого і розвивався акт творіння – ритуальна побутова Храму. Після його зведення храмова ритуальна практика, певно, повторювала ситуацію, яка була на початку, тобто послідовність свят визначалась циклом Космосу та спорудою, яка була інтегрована в його ж цикли. Водночас священнослужителі та населення відтворювали ритуали, присвячені цим космічним ситуаціям.

Зі структурної специфіки стає зрозуміло, що особливості конструкції Небелівського Храму створювалися з космологічним світоглядом його творців. Відчутне намагання перших землеробів Європи підсилити контакти з Природою та поєднатися зі святістю Космосу та навколишнього довкілля.

Планування сакральної споруди та її будівництво також може розглядатися як вираження згуртованості, співпраці, зобов'язань у середині родинної групи трипільців.

Список використаної літератури

1. *Відейко М.* "Мегаструктура" – Храм на трипільському поселенні біля с. Небелівка. Культурний комплекс Кукутень-Трипілья та його сусіди: зб. наук. пр. / М. Відейко, Н. Бурдо. – Київ : Астролябія, 2015. – 476 с.
2. *Евсюков В. В.* Мифы о мироздании: вселенная в религ.-миф. представлениях : навч. посіб. / В. В. Евсюков – М. : Политиздат, 1986. – 112 с.
3. *Завалій О.* "Храмові комплекси" в релігійному житті трипільської спільноти / О. Завалій // Українське релігієзнавство № 92. / редкол.: А. Колодний Анатолій (голов. ред.) та ін. – 2020. – 192 с.
4. *Кифишин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII–III тис. до н. э. : монографія / А. Г. Кифишин. – Киев : Аратта, 2001. – 872 с.
5. На східній межі Старої Європи // Матеріали міжнародної наукової конференції : зб. наук. пр. / редкол.: М. Ю. Відейко та ін. – Кіровоград : Небелівка, 2015. – 86 с.
6. *Ру Жорж.* Великие цивилизации Междуречья. Древняя Месопотамия: Царства Шумер, Аккад, Вавилония и Ассирия. 2700–100 гг. до н. э. / Жорж Ру. – М. : ЗАО "Центрополиграф", 2016. 448 с.
7. *Рыбаков Б. А.* Язычество древней Руси : навч. посіб. / Б. А. Рыбаков. – М. : НАУКА, 1988. – 784 с.
8. *Таланчук О.* Українознавство. Усна народна творчість / О. Таланчук. – К. : Либідь, 1998. – 248 с.

9. Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні : зб. наук. пр. / редкол.: Олег Петрук та ін. – Львів, 2014. – 767 с.

10. *Шевцова Г. Ф.* "Бичачі роги" з наверхів трипільського храму – декорування чи конструкція? (на основі досвіду японського сакрального будівництва ранніх етапів розвитку) / Г. Ф. Шевцова // Региональные проблемы архитектуры и градостроительства : сб. науч. тр. – Вып. 11–12. – Одесса, 2013. – С. 338.

11. *Элиаде М.* Священное и мирское / Мирча Элиаде. – М., 1994.

12. Architectural differentiation on a Trypillia mega-site: preliminary report on the excavation of a mega-structure at Nebelivka, Ukraine, 2014 // Journal of Neolithic Archaeology / editor in chief John Chapman. – Durham : Durham University, Dept. of Archaeology, 2014. – 240 p.

13. Cucuteni. A great civilization of the prehistoric world / Magda-Cornelia Lazarovici, Gheorghe-Corneliu Lazarovici, Senica Turcanu. – Romania : Palatul Culturii Publishing House, 2006. 167 p.

14. Cucuteni and ancient Europe / ed. in chief D. Pereverzev // The collection of scientific works. – № 414. – Kyiv, 2016. – 134 p.

15. Early Urbanism in Europe. The Trypillia Megasites of the Ukrainian Forest-Steppe / ed. in chief Bissierka Gaydarska. – Warsaw ; Berlin : Published by De Gruyter Poland Ltd, 2020. – 576 p.

16. Egypt – Temple of the Whole World / Editor: Sibylle Meyer // BRILL. Studies in Honour of Jan Assmann. – 2004. – Vol. 97.

17. Neolithic and Chalcolithic Archaeology in Eurasia: Building Techniques and Spatial Organisation // Publishers of British Archaeological / Ed. by Dragoş Gheorghiu Reports, 2010. – Vol. 48. – 357 p.

18. The Tripolye culture giant-settlements in Ukraine : formation, development and decline. / Ed. by Francesco Menotti and Aleksey G. Korvin-Piotrovskiy. – Oxford, UK : Published by Oxbow Books, 2012. – 264 p.

19. Ukraine in the World. Treasures of Ukraine from the PLATAR collection. – Kijów : Muzeum Narodowego Dziedzictwa Kulturowego PLATAR, 2008. – 389 p.

References

1. Videiko, M., Burdo, N. "Megastructure" – Temple in the Trypillia settlement near the village. Nebelivka. The cult complex of Kukuten-Trypillya and its neighbors. Kyiv, Astrolabe, 2015. 476 p.

2. Evsyukov, V. V. Myths about the universe: the universe in relig.-myth. Performances. Moscow, Politizdat, 1986. 112 p.

3. Zavalij, O. "Hramovi kompleksi" v religijnomu zhitti tripil'skoi spil'noti ("Temple complexes" in the religious life of tripil spilnoti), *Ukrains'ke religieznavstvo*, 2020, no 92. 192 p.

4. Kifishin A. G. Ancient sanctuary Stone Tomb. Deciphering the Proto-Sumerian archive XII–III B. C. Kyiv, Aratta, 2001. 872 p.

5. On the eastern border of Old Europe. *Proceedings of the International Scientific Conference: collection of scientific works*. Kirovograd, Nebelivka, 2015. 86 c.

6. Ru, Georges. Great civilizations of Mesopotamia. Ancient Mesopotamia: Kingdoms of Sumer, Akkad, Babylonia and Assyria. 2700–100 B. C., CJSC Centerpoligraph, 2016. 448 p.

7. Rybakov, B. A. Paganism of ancient Russia. Moscow, SCIENCE, 1988. 784 p.

8. Talanchuk, O. Ukrainian Studies. Oral folk art. Kyiv, Lybid, 1998. 248 p.

9. Petruk, Oleg and others. *Ukrains'ke nebo. Studii nad istorieyu astronomii v Ukraini* (Ukrainian sky. Studies on the history of astronomy in Ukraine). Lviv, 2014. 767 p.

10. Shevtsova, G. F. "Bichachi rogi" z navershya tripil'skogo hramu – dekoruvannya chi konstrukciya? (na osnovi dosvidu yaponskogo sakral'nogo budivnictva rannih etapiv rozvittku) ["Bull horns" from the top of the Trypillia church – decoration or construction?] (based on the experience of Japanese sacred construction of the early stages of development). *Regional'nye problemy arhitektury i gradostroitel'stva*. 2003. 6 c.

11. Eliade, M. *Svyashchennoe i mirskoe* (Sacred and secular). Moscow, 1994. 144 p.

12. Architectural differentiation on a Trypillia mega-site: preliminary report on the excavation of a mega-structure at Nebelivka, Ukraine. *Journal of Neolithic Archaeology*, 2014. 240 p.

13. Lazarovici, M.-C., Lazarovici, G.-C., Cucuteni, S., Turcanu. A great civilization of the prehistoric world. Romania, 2006. 167 p.

14. Cucuteni and ancient Europe. *The collection of scientific works*. 2016, no 414, Kyiv. 134 p.

15. Early Urbanism in Europe. The Trypillia Megasites of the Ukrainian Forest-Steppe. Warsaw/Berlin, Published by De Gruyter Poland Ltd, 2020. 576 p.

16. Egypt – Temple of the Whole World. BRILL, Studies in Honour of Jan Assmann 2004. 451 p.

17. Neolithic and Chalcolithic Archaeology in Eurasia: Building Techniques and Spatial Organisation. *Publishers of British Archaeological Reports*, 2010. Vol. 48. 357 p.

18. The Tripolye culture giant-settlements in Ukraine : formation, development and decline. Oxford, UK, Published by Oxbow Books, 2012. 264 p.

19. Ukraine in the World. Treasures of Ukraine from the PLATAR collection. Kijów, PLATAR, 2008. 389 p.

О. И. Завалий, соискатель
Институт философии имени Г. С. Сковороды, Киев, Украина

ОСОБЕННОСТИ КОНСТРУКЦИИ НЕБЕЛИВСКОГО ХРАМА: МОНУМЕНТАЛЬНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ, УСТРОЙСТВО И ИХ РИТУАЛЬНО-РЕЛИГИОЗНЫЙ СМЫСЛ

Внимание сосредоточено на культовом сооружении энеолитического мира, которое открыли в 2012 г. возле с. Небеливка Новоархангельского района Кировоградской обл. Сегодня это признанный Храм трипольской цивилизации. По результатам раскопок восстановлены главные особенности конструкции и планировки здания. В ходе исследования было выявлено, что подготовка, технология и последовательность построения сакрального сооружения могло иметь особый космогонический статус. Также определено, что конструкция имела археоастрономическую интерпретацию. Особенности конструкции Небеливского Храма проявили его ритуальные возможности, а внутреннее устройство ритуального зала, вероятно, было удобным для функционирования главного храмового символа. Отмечается, что главные особенности конструкции Небеливского Храма повторяются в изобразительном искусстве Кукутень-Трипольской группы.

Выявлены следующие основные особенности конструкции и планировки сооружения: 1. Внешний двор. 2. Святилище перед входом в ритуальный зал. 3. Главный ритуальный зал с круговым балконом по периметру второго этажа. Установлено, что главный ритуальный зал Храма имел конструкцию с частично открытой крышей или конструкцию, которая обеспечивала открытие части крыши во время проведения ритуалов. Одной из главных особенностей конструкции Храма также стал "солнечный коридор" с восточной стороны здания, который обеспечивал световой проход солнечной энергии в дни годовых равноденствий. Весь ансамбль сооружения дополнялся символическим изображением бычьих рогов, что является характерным элементом конструкций Трипольских Храмов.

Главной целью было осмысление проблемы происхождения и сакрального предназначения Небеливского Храма. Исследуются такие факторы, как место, положение и конструкция сооружения. С этим Трипольская святыня приобретает значение памятника национального зодчества и выходит на арену мировой культуры под символом космогонической религии (по В. Н. Топорову).

Впервые в религиозной мысли освещаются особенности конструкции Небеливского Храма трипольской цивилизации. Также впервые раскрываются ключевые вопросы, связанные с храмовой ритуальной практикой трипольского этноса.

Ключевые слова: Храм, святилище, храмостроение, Небеливский Храм, энеолит, трипольская цивилизация, религия трипольцев.

Oleksandr Zavalii, Doctoral Candidate
G. Skovoroda Institute of Philosophy National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

FEATURES OF THE CONSTRUCTION OF THE NEBELIVKA TEMPLE: MONUMENTAL ELEMENTS, STRUCTURE AND THEIR RITUAL AND RELIGIOUS MEANING

In this article, we will focus on the cult building of the Eneolithic world, which was opened in 2012 near the village Nebelivka, Novoarkhangel'sk district, Kirovohrad region. Today it is a recognized Temple of Trypillia civilization. Based on the results of excavations, the main features of the structure and layout of the building were restored. In the course of the study, it was analyzed that the preparation, technology and sequence of the construction of the sacred structure could have a special cosmogonic status. It is also determined that the construction had an archaeoastronomic interpretation. The design features of the Nebelivka Temple revealed its ritual capabilities, and the internal structure of the ritual hall was probably adjusted to the functioning of the main temple symbol. It is noted that the main features of the design of the Nebeliv Temple are repeated in the visual arts of the Cucuteni-Trypillia group.

The following main features of construction and planning of the building have been restored: 1. Outdoor yard; 2. Sanctuary before the entrance to the ritual hall; 3. The main ritual hall with a circular balcony around the perimeter of the second floor. It was established that the main ritual hall of the Temple had a structure with a partially open roof or a structure that provided the opening of part of the roof during the rituals. One of the main design features of the Temple was also the "solar corridor" on the east side of the building, which provided the light passage of solar energy on the days of the annual equinoxes. The whole ensemble of the building was complemented by a symbolic image of bull horns, which is a stable element of the structures of the Trypillia Temples.

The main purpose of the article is to comprehend the problem of the origin and sacred purpose of the Nebelivka Temple. Factors such as location, position and structure of the structure are investigated. With this, the Trypillia shrine acquires the significance of a monument of national architecture and enters the arena of world culture under the symbol of cosmological religion (for Toporov V. N.).

For the first time in religious studies, the features of the construction of the Nebelivka Temple of the Trypillia civilization are highlighted. Also, for the first time, key issues related to the temple ritual practice of the Trypillia ethnic group are revealed.

Keywords: Temple, sanctuary, temple building, Nebelivka Temple, Eneolithic, Trypillia civilization, religion of Trypillia.

УДК 271.2 (477)
DOI: 10.17721/sophia.2021.17.2

А. Р. Кобетяк, канд. філос. наук, докторант
Державний університет "Житомирська політехніка", Житомир, Україна
ORCID: 0000-0001-6899-0571
e-mail: kobetiak@meta.ua

АЛГОРИТМ ПРОГОЛОШЕННЯ АВТОКЕФАЛІЇ В КОНТЕКСТІ БОРОТЬБИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Проаналізовано процес системотворення структури Вселенського православ'я на сучасному етапі. Доведено, що низка національних церков, наприклад Чорногорії, Македонії та Білорусі, тривалий час відстоюють власну церковну незалежність. Однак через зовнішній політично-церковний тиск та відсутність алгоритму процесу автокефалізації вони не можуть набути самостійного статусу. Виявлено, що такі "дочірні" церкви, як Македонська та Українська значно старші за власні кіріархальні патріархати (Сербський та Московський). Доведено, що лише автокефальний лад є єдиним прийнятним варіантом існування Вселенського православ'я. Тому боротьба низки національних церков за незалежність та визнання є справедливою.

Ключові слова: православна церква, собор, автокефалія, діаспора, паралельні юрисдикції, патріарх, церковна незалежність.

Процес автокефалізації та становлення чіткої системи Вселенської православної церкви – явище динамічне. Сьогодні констатуємо його незавершеність. Теоретично він і не може бути донаним, адже політичні та геополітичні трансформації так чи так призводять і до змін церковних кордонів, звуження/розширення "канонічної території", реструктуризації сфер церковного впливу. Розпад імперій у кінці ХХ ст., який призвів до

унезалеженню нових національних держав, спонукав їхніх жителів законно ставити питання про власну церковну незалежність. Крім того, окремі церкви, наприклад Македонська та Українська, мають значну історію та надбаня. Крім того, ситуація складається так, що Українська церква значно старша за Московський патріархат, до якого належить, відповідно, Македонська, і має тривалішу ієрархічну гілку, ніж кіріархальний Серб-